

Falképrestaurálás az edelényi kastély festett termeiben (2009–2011)

*Boromisza Péter – Brutyó Mária – Csanda Jenő – Győri Lajos – Fabó Éva
– Forrai Kornélia – Gyarmati András – Heitler András – Hoós Mariann
– Jeszeniczky Ildikó – Nemessányi Klára – Sztrakai Judit – Verba Erika*

Történeti adatok és előzmények

Az Borsod-Abaúj-Zemplén megyében található edelényi kastélyt L' Huillier Ferenc János báró, tábornok építtette 1716–30 között, valószínűleg Giovanni Battista Carlone tervei alapján.¹ Halála után felesége, Santa Croce Mária Magdolna bárónő fejezte be az építkezést. A birtokot leányuk, majd utóbb az ő lánya, Forgách Ludmilla örökölte, aki fiatalon megözvegyült. Később újra férjhez ment, és így gróf Galánthai Eszterházy István vált a kastély urává. Az ő felkérésére alkotta meg Lieb Ferenc, iglói származású festő a figurális falképeket 1769–70-ben. A család utolsó leszármazottja, Forgách Ludmilla fia, ifj. Dessewffy Ferenc 1820-ban bekövetkezett halála után a Kincstár tulajdonába került, majd a Szász-Coburg-Gothai hercegi család vette meg, akik bérbé adták. 1861-től a Járásbíróság hivatalaként működött, de szolgálati lakások is voltak benne (1. kép).

1. kép. A kastély főhomlokzata a) felújítás előtt és b) után.

Fig. 1. The main facade of the castle (a) before renovation and (b) after it.

¹ A történeti és művészettörténeti kutatással a tulajdonos Műemlékek Nenzeti Gondnoksága (MNG) részéről Tóth Áront bízták meg, a falképek tudományos dokumentációjára pedig Jávor Annát kérték fel, aki már korábban sokat foglalkozott Lieb Ferenc festői életművének feltárásával. (Ld.: Lieb Ferenc, az „edelényi festő”. Művészettörténeti Értesítő XLIX. 2000, 167–186.) Cikkünkben minden történeti és művészettörténeti adat az ő szíves közlésükből származik, külön megjelölés nélkül.

1928-tól állami tulajdonba került, 1928–29-ben korszerűsítő átépítések folytak a Járásbíróságként működő épületben. 1945 után állami tulajdonban próbálták hasznosítani a kifosztott, leromlott kastélyt; leginkább szükséglakások voltak benne, 1986-tól pedig üresen állt. Az 1986–88-as években az Országos Műemlékvédelmi Hivatal megbízásából Seres László restaurátor állagmegóvó munkákat végzett az elhagyatott épület festett szobáiban. E munkák során a restaurátor és kollégái rögzítették a lehullással fenyegető vakolatot, a meggyengült falszakaszok felszínét ideiglenes védőpapírral ragasztották le, majd minden helyiségben végigtisztították az oldalfalakat az ablaknyílások fölötti magasságig. A jelen restaurálás során ezért az oldalfalak átfestés-rétegeivel már nem találkozunk, ezekről csak Seres László dokumentációiból tájékozódhattunk.² Innen tudjuk, hogy 1928–29-ben a festett szobák falain is átfogó felújítást végeztek, megőrizve a rokokó kifestés szellemét.³

2009-ben a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága pályázatot írt ki a kastély és környezete teljes rehabilitációjára, felújítására. A hatalmas projekt Európai Unió támogatással valósult meg. Ennek keretében került sor a falképek restaurálására 2009. november – 2011. október között, az épület teljes rekonstrukcióján belül. A falképeken egy tizenhárom fős, kizárólag gyakorlott, diplomás festőrestaurátor-művészekből álló csapat dolgozott, termenként legalább két restaurátor közreműködésével.

A falképek

Lieb akadémiai képzettség nélküli vándorfestő volt, aki leginkább az északkelet-magyarországi régióban alkotott, 1758–88 között. A kastély emeleti lakosztályának 6 szobájában maradtak ránk értékes, egyéni hangvételű, karakteres munkái.⁴ A helyiségek gazdag rokokó figurális- és díszítőfestése kastélyfestészetünk kiemelkedően színvonalas, egyedi darabjainak számítanak.⁵

A megrendelésre készült festői koncepció alapján Lieb Ferenc a mennyezeti felületeken mitológiai figurákat és jeleneteket vagy allegorikus alakokat ábrázolt, a mennyezethez kapcsolódó boltozati lunettákon a főúri élet zsánerképeit jelenítette meg kedélyes humorral megfogalmazva, míg az oldalfalakat festő segédei gazdag dekoratív festéssel, selyemtapétára emlékeztető mintákkal látták el.

2 Seres László dokumentációi, 1986–88. OMvH irattár.

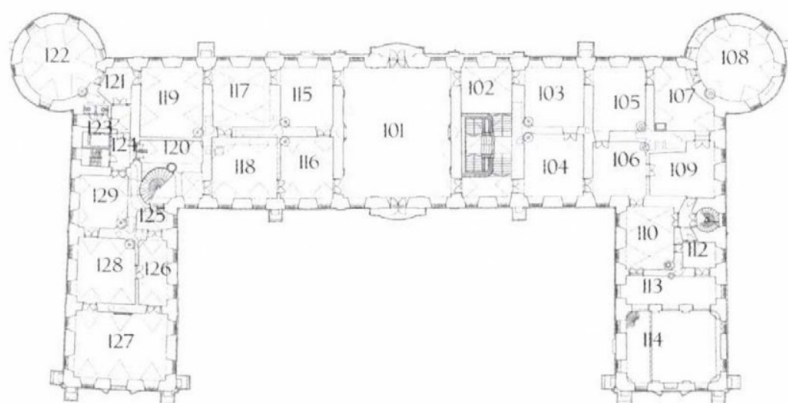
3 A 106. szobában még megtaláltuk a javítást végző festő szignójának halvány nyomát.

4 A művészettörténeti kutatás tud egy másik festővel kötött korábbi szerződésről is a szobák kifestésére – ez azonban vagy nem teljesen, vagy nem jó minőségben készült el, ezért kötetett új szerződés Lieb Ferencsel, aki megfelelően végezte el a munkát. A korábbi díszítőfestésből egyedül a 106. szobában maradt fenn annyi maradvány, amennyit a kályhabéltetben be tudunk mutatni anélkül, hogy a szoba összhatását zavarná.

5 A lakosztály összetartozó hat szobáján kívül, a kastély másik szárnyában is van egy rokokó, festett szoba, amely nem Lieb munkája, hanem minden bizonnyal Fabricius Jakab Ignác miskolci festő (Lieb veje!), akivel 1780-ban egy szoba kifestésére szerződtek (a szerződést Fatsar Kristóf találta). Seres László restaurálta 2002-ben.

A festett szobák ábrázolásai

A hatszobás lakosztály két helyisége nyílik a főlépcsőházból, a 103. (Életképek) és a 104. (Évszakok). Mindkettő elsősorban vendégek fogadására, reprezentatív célokra készült, témákban és motívumokban gazdag, igényes kifestéssel. A 105. szoba (Tapétás) már inkább belső használatra szánt, díszítése minden helyiség közül a leginkább ornamentális. A 106. és 110. helyiségek a gróf és grófnő személyes világát képviselik, figurális ábrázolásokban, etikai utalásokban igen gazdagok, míg a 112. szoba (Földrészek) legkisebb mérete ellenére, témaválasztásában és megvalósításában egyaránt nagylelegzetű és reprezentatív átkötést biztosított a melléklépcső, a kápolna oratórium-erkélye és a grófnő szobája között (1. ábra).

1. ábra. A kastély első emeletének alaprajza.
Diagram 1.
The first-floor plan of the castle.

A falképek technikája, anyagvizsgálati eredmények

A festésmód és a felhasznált anyagok meghatározása szemrevételezés, roncsolásmentes fototechnikai vizsgálatok, a falfestményekből vett mintákból készített keresztmetszet-csiszolatok, a mikroszkópos vizsgálatok során megfigyelt morfológiai tulajdonságok és FTIR (Fourier-transzformációs infravörös spektrofotometriás) vizsgálatok alapján történt.⁶

A festés módja

A kastély falképeit freskó technikával kezdték el, majd a még nedves (vagy utólag benedvesített) vakolatra vagy friss mész aláfestésre dolgoztak tovább, testes mészbe kevert pigmentekkel. A több rétegben felvitt árnyalatokat nedvesben dolgozták össze, a mészben dús, pasztózus felületen jól látszanak az ecsethúzás nyomai.

6 A vizsgálatokat *Forrái Kornélia*, illetve általa felkért szakemberek végezték.

A vakolat

Az edelényi kastélyban a durva szemcséjű alapvakolat közvetlenül a téglafalra került. Erre egy igen vékony, kisebb szemcsékből álló réteget hordtak fel, majd fa-símitókkal dörzsölték be. A növényi szálakat is tartalmazó vakolat összetétele a mennyiségi analízis alapján: a simító rétegben 2 rész homok : 1 rész mész keverékét alkalmazták.

Az eredeti pigmentek

Fehér: Az edelényi falképeken alapvetően meszet használtak fehér festék helyett. Néhány csúcscsény esetében azonban olyan jellegű feketedést tapasztaltunk, mint amikor az ólomfehér hidrogén-szulfid (kénhidrogén) jelenlétében elváltozik. Egy ilyen, fehér felületből kivett mintán végzett ólomteszt pozitív eredményt adott, melyet a műszeres vizsgálat eredménye is igazolt.⁷

Fekete: Az aláfestésben és keverékekben is porított faszenet találtunk fekete pigmentként.⁸ Az anyag megjelenése alapján keményebb fából és fenyőfélékből készített pigmentet is használtak a festék készítéséhez. A 105-ös szobában az elváltozott, megsötétedett fémdíszítés ezüst használatát feltételezi.

Vörös: A vörös festék egy részét vasoxid pigmentből, más részét cinóber-porból készítették. Az utóbbi vizsgálatok a kémiai teszt ólom jelenlétét is kimutatta. A kortárs festők által használt pigmentek vizsgálata során bebizonyosodott, hogy miniumot és más ólomtartalmú anyagokat is használtak vörös pigmentként.⁹ A cinóbert gyakran keverték (hamisították) ólomtartalmú vörös pigmenttel, ill. ólomcinóber néven, keverékben árulták azt. A festő szokásaira jellemző érdekesség, hogy a vizsgált mintákban feketével festette alá a vörös színeket.

Sárga: Az ornamentikákon és a füzéreken lévő sárga szín a lumineszcens felvételek tanúsága szerint (110/12), valamint a keresztmetszet-csiszolatról UV sugárzásban készült felvételek alapján okkersárgának bizonyult.

Kék: Az eredeti kék színekben a smalte egy halvány változata és azurit is található. Elsősorban keverékben fordul elő mind a két pigment, de van példa egyik vagy másik önálló alkalmazására is. Ebben az időben (kb.1770-től) az azurit használata – drágulása miatt – már nem általános. A korabeli ausztriai falfestészetéről szóló tanulmány¹⁰ leírja a smaltéval festett freskófelületek szekkós befejezését azurit használatával, de az említett példák korábbiak.

Zöld: A zöld színeket a zöldföld, kétértékű agyagos vasszilikát, és a rézzöldek csoportjába tartozó pigmentek adják. Scheele-féle vagy Schweinfurtti $3\text{Cu}(\text{AsO}_2)_2$ $\text{Cu}(\text{CH}_3\text{COO})_2$ (smaragd) zöld lehet a 104-es szoba tapétát imitáló mezőinek felső

7 Sándorné Kovács Judit okl. műszeres analitikai szakmérnök által végzett Fourier-transzformációs infravörös spektrofotometria.

8 A fekete minták vizsgálatát Vihart Anna festőrestaurátor-művész végezte.

9 Sajó István röntgen-diffrakciós vizsgálata alapján Dorffmaister István novai festményén litharge (PbO), minium (Pb_3O_4) és massicot (PbO) adta Szt. János vörös ruhájának színét.

10 Paschinger 2003. 334.

rétegében. Ezek a festékek az 1780–1800-as évektől használatosak, így jelenlétük nem ad támpontot, hogy az eredeti, vagy egy későbbi átfestés rétegéhez tartoznak-e.

Az átfestésekhez használt pigmentek

110-es szoba tapétamintájának felső rétegében, az UV sugárzás lumineszcenciája alapján *cinkfehéret* használtak a motívum javítására. Alatta megtalálható volt a rózsaszín alapra felfestett mész. A cinkfehér pigmentet 1825–50 között kezdték elterjedten használni. Ez a beavatkozás csak e dátumoknál későbbi lehet.

A 110. és 106. szoba ég felületeinek átfestéséhez, *porosz kék* pigmentet (hidratált vas-hexacianoferrát) alkalmaztak. E kék használata 1720–30-tól terjedt el, de mivel lúgokra érzékeny, mészbe, kazeinbe, vízüvegbe nem keverték. 1938-tól nikkkel adagolásával alkáli-tűrővé tették. Esetünkben a porosz kék pigment alkalmazása korábbi.

Mikroszkópos vizsgálattal keményítőt lehetett azonosítani a porosz kék pigment mellett. Az e rétegből származó mintán elvégzett FTIR vizsgálat¹¹ kimutatót valamilyen szénhidrát molekulát. Ez lehetne szerves kötőanyag is, hiszen Vasari már 1550 körül említi a mézgák használatát a szekköfestésben. A mézgák – lúgérzékeny festékekhez keverve és megszáritva – azokon védőréteget képeznek. A műanyagok megjelenése előtt előfordulhatott gabonából készített keményítők és növényi mézgák alkalmazása is kötőanyagként.¹²

Megfigyeléseink szerint feltételezhető, hogy nem egy oka van a lumineszcenciának. Egyes mintákban a belekevert cinkfehér festék okozza, más esetekben a szerves kötőanyagok is mutathatják ezt a jelenséget.

A sók vizsgálata

A vakolatban lévő, vízben oldódó sók vizsgálata¹³ során háromfelét sikerült elkülöníteni. Gipszet: $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$ (kalcium-szulfát-dihidrát); szingenitet, a gipsz egyik módosulatát: $\text{K}_2\text{Ca}(\text{SO}_4)_2 \cdot \text{H}_2\text{O}$ (kálium-kalcium-szulfát-hidrát) és niter-nitrokalitot: KNO_3 (kálium-nitrát).

A falfestmények állapota, a restaurálás koncepciója és munkafolyamatai

Az utolsó átfogó felújítás – 1928–29 – óta a kastély folyamatosan változó használati módja, majd végül kiürítése, elhagyottá válása nagyon ártott az épületnek. A beázások, melyek elsősorban az ablakok körzetében jelentkeztek, egyre gyakrabban sújtották a rokokó falképeket is. Minden általunk restaurált, festett szobában voltak víz által okozott károk.

11 Sándorné Kovács Judit okl. műszeres analitikai szakmérnök által végzett, Fourier-transzformációs infravörös spektrofotometria vizsgálat.

12 Pauly 1914. 105.

13 A sók vizsgálatának kiértékelését Galambos Éva DLA faszobrász-restaurátor-művész végezte.

Az 1980-as években letisztított falszakaszokat nem konzerválták, mert erre nem terjedt ki a restaurátorok megbízása, ám ez később súlyos következményekkel járt. A fűtetlen, nem teljesen zárható épületben a védetlen falakon egyre csak kopott, sérült a festés. 2010-re a falfestmények általánosan leromlott állapota már teljes restaurálást tett szükségessé.

Vakolatrögzítés, vakolatpótlás, előkonzerválás, tisztítás, feltárás

A tisztítást, feltárást megelőzően, illetve azzal párhuzamosan a meggyengült tartású vakolatrészek falazathoz való tapadását injektálással erősítettük meg, *Plectol B 500*¹⁴, *Vapo Injekt*¹⁵ hidraulikus mész alkalmazásával.

Az elvált vakolatrétegek rögzítése után – a tisztítással, feltárással párhuzamosan – pótoltuk a nagyobb felületű hiányokat. Ehhez az eredetinek megfelelő, hagyományos mész-homok vakolatot alkalmaztunk. Keverési aránya a vizsgálatok eredményeivel összhangban, az alsó rétegekben 1 : 3, a simító rétegben 1 : 2 volt.

A tisztítással, feltárással mindig az eredeti mű értékeinek felszínre hozása a cél, a szennyeződések és az átfestések minél teljesebb eltávolítása az eredeti felület sérülése nélkül.

A szennyeződések eltávolítását száraz eljárásokkal kezdtük. Ezt követték a vizes közegben használt szerek, mint a felületaktív anyagok, detergensok, ammónium-karbonát, azután szükség szerint erősebb hatású komplexképzőkkel, *triammónium-citráttal*, *Selecton B2*-vel¹⁶ volt indokolt folytatni a tisztítást. A meggyengült kötésű, porló festékeket – *hidroxi-propil-cellulózzal* (*Klucel M*), illetve *metilcellulózzal* végzett – helyi előkonzerválás után lehetett csak tisztítani. A kiterjedt, testes, kazeines átfestések eltávolítására *pakolásos módszert* alkalmaztunk. Ennek során a fenti vegyszereket diatóma földbe kevertük, és ezt az elegyet vittük fel a falra. A pasztaszerű állagnak köszönhetően lassabban száradtak a felületek, volt idő arra, hogy a vegyszer behatoljon az eltávolítandó rétegekbe, és ott elnyújtva, tompítva fejtsse ki hatását. Nagy előnye még a technikának, hogy a feloldott szennyeződés, illetve átfestés száradás során kivándorol a paszta felületére, és azzal együtt eltávolítható. Az eljárás kíméletes, amelyet több esetben is jó eredménnyel alkalmaztunk előző munkáink során. Ezzel a módszerrel a mechanikus koptatást szinte teljesen ki lehet zárni, az eredeti réteg epidermiszét megóvjuk a felesleges dörzsöléstől. Freskó kötés esetén a pakolás száradás után – a feloldódott átfestés-réteggel együtt – teljesen biztonságosan válik le a felületről, melyet ezután többszöri atmoszállal megtisztítottunk a vegyszermaradványoktól. A vegyszer pontos összetételét és töménységét mindig

14 Plectol B 500: akril alapú polimer vizes diszperziója.

15 Vapo Inject összetétele: kalcium-hidroxid (oltott mész), égetett agyag (alumínium-szilikát), mikro-mész dara, finom mészkő kavics (legfeljebb 0,2 mm szemcseméretű), szerves adalékanyagok (legfeljebb 1 tömeg%).

16 Selecton B2: etilén-diamin-tetraecetsav dinátrium sója.

az adott felülethez választottuk meg. Az edelényi falképek felszínén lévő szekkós kötésű eredeti festésnél a feltárás és a tisztítás rendkívül nagy odafigyelést igényelt.

Vakolatszilárdítás, tömítés, konzerválás

Az edelényi vakolat alapvetően elég gyenge kötésű és morzsalékony, ezért a mélyrétegi konzerválásra feltétlenül szükség volt. A helyszíni vizsgálatok és a mintavételek eredményei alapján választottuk ki a legmegfelelőbb vakolatszilárdítót a Remmers¹⁷ termékcsaládból, szak-konzulenssel történő egyeztetés után. *Funcosil Steinfestiger 100*, *Funcosil Steinfestiger 300 OH*¹⁸ egymás utáni alkalmazását választottuk – az adott felület helyi szüksége szerint. A szekkó festésrétegek általában ezen túlmenően is konzerválásra szorulnak. Helyszíni tapasztalataink alapján a mélyrétegi konzerválás után még egy felületi megkötést is alkalmaztunk a festékréteg védelmére Paraloid B72¹⁹ 3–5 %-os, nitrohígítós oldatával.

A kisebb kiterjedésű felszíni hiányok tömítéséhez minden szobában a helyi jellegzetességeknek megfelelő vakolatból kevertünk tömítő masszát, melyet aprólékos munkával, az adott felület faktúrájához igazodva használtunk.

Retusálás és rekonstrukció

A retusálás és a festés kiegészítésének mértéke és módja minden helyiségben egységes szemlélet alapján készült. Alapvetően arra törekedtünk, hogy a retusálással megőrizzük az eredeti felszín finoman kopott jellegét, eredetiségét semmiképpen ne fedjük el. Az erősebben károsodott falrészeken nyilvánvalóan nagyobb mértékű retusálásra volt szükség, hogy az egységes, ugyanakkor patinás felület látványát elérhessük.

Az eredeti részeknél a hiányok kezelését is visszafogottabban és megkülönböztető módon készítettük. Célunk volt, hogy mindenütt a 18. századi felszín domináljon. A retusálást a konzervált felületre vittük fel, megkülönböztető módon, meszes és akril-, illetve akvarell festékekkel.

A lehetőségek és körülmények mérlegelésével a hiányok teljes és hiteles kiegészítésére törekedtünk a helyiségek egységes, komplett és korhű megjelenése, bemutatása érdekében.

A továbbiakban az egyes szobákban dolgozó restaurátor művészek számolnak be termenként az általuk végzett munka legérdekesebb mozzanatairól, egyedi problémáiról és eredményeiről.

17 A német cég 1949 óta dolgozik az épület- és műemlékhelyreállításra kifejlesztett konzerváló anyagok előállításán, azóta egyre bővülő, speciális anyagokat, termékcsaládokat bocsátanak a restaurátor szakma rendelkezésére. Kiterjedt referenciájuk és folyamatos labor-kontrolljuk garantálja a legjobb minőséget.

18 Funcosil Steinfestiger 100, Funcosil Steinfestiger 300 OH: kovasav-etilészterek.

19 Paraloid B72: etil-metakrilát kopolimer.

A lakosztály szobáinak felosztása a restaurátorok között a kétéves helyszíni munka során:

103. Életképek szobája: Brutyó Mária, Jeszeniczky Ildikó
 104. Évszakok terme: Boromisza Péter, Gyarmati András, Heitler András, Nemes-sányi Klára
 105. Tapétás szoba: Csanda Jenő, Győri Lajos
 106. Jupiter terme: Hoós Mariann, Forrai Kornélia, Verba Erika
 110. A grófné szobája: Boromisza Péter, Gyarmati András, Heitler András, Nemes-sányi Klára
 112. Földrészek szobája: Fabó Éva, Sztrakai Judit

103. Életképek szobája

A főlépcsőházból nyíló Életképek szobája eredeti rendeltetését tekintve fogadó-helyiség lehetett. Fiókos dongaboltozattal lefedett terem, melynek északi és déli falát lapos félkörívű lunetta zárja (Vénusz hattyúk vontatta hintón, vele szemben hintázó hölgy és udvarlási jelenet), míg a keleti és nyugati oldala fölötti két-két kisebb lunettát a főüri élet zsánerképei díszítik (2. kép).

A dongaboltozatot gazdag motívumrendszerű ornamentális festés borítja. A lunetták alatt, festett keretbe foglalt négy képen mozgalmas csatajeleneteket látunk. Az oldalfalakon aranypálcákkal függőleges mezőkre osztva finom, hűvös színárnyalatokkal megfestett, díszes selyemtapéta-imitáció jelenik meg, mely az ajtó és az ablakbélletek felületein is folytatódik. A lábazat alapszíne és tónusa harmonikusan illeszkedik az oldalfal színvilágához. A terem festésének rendkívüli forma- és színgazdagsága, finom egyensúlya, harmóniája az alkotók felkészültségét, kifinomult ízlését és művészi kvalitását reprezentálja.

A szoba festése rendkívül rossz állapotban volt a 2009. évi restaurálás megkezdésekor. A károsodások teljes skálája előfordult rajta: statikai problémák okozta repedések, a vakolat kötőerejének általános meggyengülése és nagy kiterjedésű vakolathiányok, beázások okozta károsodás, mechanikai sérülések nyomai. Az oldalfalak korábbi lemeszelése, majd feltárása során keletkezett állagromlás, kopás, a kályhafülke környezetében a festés elkormosodása, a teljes felület erőteljes elszennyeződése, sok átfestés a mennyezetten, régi és újabb elektromos vezetékek rögzítése során keletkezett sérülések stb. Az átfestések és az oldalfalak lemeszelése az 1928-as felújításhoz köthető.

A hosszadalmas és több fázisban történt feltárás, tisztítás során különféle eljárásokat alkalmaztunk, amelyek eredményeként napvilágra került az eredeti elegáns, hűvös színvilág és számos olyan festői részlet, melyeket az átfestések addig elfedtek. A mélyrétegi és felületi konzerválás után a nagy kiterjedésű vakolathiányok pótlásához gyakorlott, jól képzett kőművesmester segítségét vettük igénybe. A kisebb hiányokat különféle színű és szemcseméretű homok felhasználásával készített, az eredeti felülethez jól illeszkedő glett-anyaggal egészítettük ki (3–4. kép).

2. kép. 103. szoba. Az oldalfal lunettái a) átvételi állapotban és b) restaurálás után.

Fig. 2. Room 103. Lunettes (a) in their initial condition and (b) after restoration.

3. kép. 103. szoba. Az oldalfalak állapota restaurálás előtt.

Fig. 3. Room 103. The walls before restoration.

4. kép. 103. szoba. Az oldalfalak restaurálás után.

Fig. 4. Room 103. The walls after restoration.

5. kép. 103. szoba, jelenet a kis postással. Hiányos állapot, restaurálás előtt.

Fig. 5. Room 103. Scene with the little mail carrier. Incomplete, before conservation.

6. kép. a) Archiv felvétel a kis figuráról, még a falkép-részlet leválasztása előtt. b) A restaurált, rekonstrukcióval kiegészített jelenet.

Fig. 6. (a) Archive photograph of the little figure, taken before this part of the painting had been removed from the wall. (b) The scene after restoration, with a reconstruction of the figure.

A szoba retusálás előtti összképét az általános kopottság, a festés nagyméretű hiányfoltjai jellemezték. A retus és a rekonstrukció során a főleg freskó-technikával készített falfestés anyagszerűségének megőrzését tartottuk szem előtt. Az esztétikai helyreállítás nemcsak a figurális ábrázolásokon, de a kopott ornamentális díszítések és az oldalfal esetében is a retusálás eszközével történt. A barokk korra jellemző, könnyed festői megfogalmazást szem előtt tartva a kompozíciók minden olyan hiányzó elemét felépítettük, amelyhez elegendő eredeti támpontot találtunk és mind színben, mind formailag pontosan kikövetkeztethető volt.

A rekonstrukciók, különösen a figurális elemek megtervezésénél az archív fotók nyújtották a kiindulási alapot. A bejárat feletti kis lunettában egy ifjú hölgy pecsétes levelet ad át egy puttó-szerű gyermeknek. Ezt a részletet korábban leválasztották, mert leeséssel fenyegetett. A leválasztott, deponált falképrészletnek azonban idővel nyoma veszett – így a kis figurát rekonstruálni kellett. Előbb természetesen kiretusáltunk minden megmaradt eredeti részletet, csak azután kezdtük tervezni a „postás” puttó hiányzó alakját az archív fotó alapján. A rekonstrukció felépítésénél a kompozícióba illesztés és a formai megjelenés mellett a színeknek – például a testen belüli komplementer színek használatának – is meghatározó szerepük van. A színek megkomponálásánál arra törekedtünk, hogy Lieb festői világához illeszkedjen kiegészítésünk (5–6. kép).

A nagy lunetta Vénusz alakja sajnos már a rendelkezésünkre álló archív felvételeken is rendkívül sérült, átfestett és hiányos volt. A figura elhelyezkedését és mozdulatának jellegét lehetett csak sejteni, a finom részletek megformálásához azonban már Lieb – a környező szobákban és a monoki Andrássy-kastélyban festett – nőalakjainak tanulmányozása jelentett segítséget (7–8. kép).

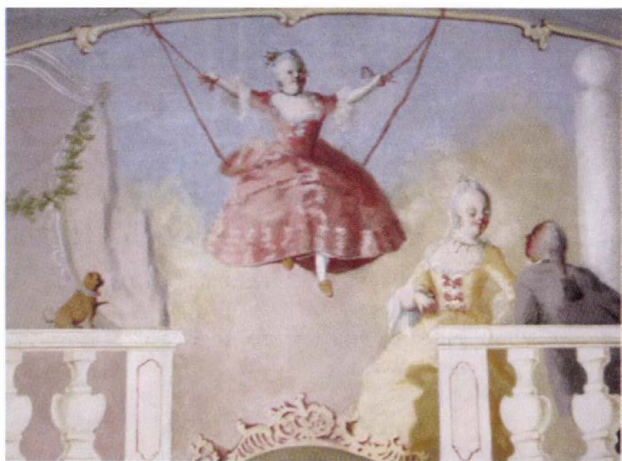
7. kép. 103. szoba, jelenet Vénusszal. Az ablakok feletti nagy lunetta hattyúk vontatta Vénusz hintója a) a restaurálás megkezdése előtt, b) tisztítás és konzerválás után.

Fig. 7. Room 103, scene with Venus. Venus's chariot pulled by swans in the large lunette above the windows (a) before restoration, (b) after cleaning and conservation.

8. kép. 103. szoba, jelenet Vénusszal. *a)* Tanulmányrajz, illetve *b)* restaurált kompozíció a rekonstruált főalakkal.

Fig. 8. Room 103, scene with Venus. *(a)* Study drawing and *(b)* the restored composition with the main figure reconstructed.

9. kép. 103. szoba, jelenet hintával. A szennyezett, megkopott fal-festmény *a)* átvételi állapotban és *b)* restaurálás után.

Fig. 9. Room 103, scene with a swing. The worn wall-painting *(a)* in its initial condition and *(b)* after restoration.

Számos korabeli metszetről, mintalapról készült fotót néztünk át, amely a kérdéses részletek értelmezését könnyítette meg. A rekonstrukciós festések színterveinél és a helyszíni megvalósításnál nem egyszer az eredeti környezet egy-egy apró festékszigete nyújtott információt a hajdani színvilág kialakításához (pl. Vénusz kék ruhájának töredéke).

A nagy hiányokon kívül még igen sok kisebb kiterjedésű is mutatkozott a szoba más falfelületein. A környezet festése általában kellő támpontot jelentett a hiteles megformáláshoz (9. kép).

A szoba összképének, esztétikai megjelenésének kialakításánál fontos célunk volt, hogy a felület vibráló, finom kopottságát megőrizzük, és történetiségének tiszteletben tartásával csak olyan mértékig egészítsük ki, amely az eredeti festői szándék bemutatását szolgálja.

104. Évszakok terme

A terem a hat közül a legnagyobb alapterületű. Szerkesztése szabályos, tengelyesen szimmetrikus elrendezésű, kifestése a négyes számra épül. A mennyezet közepén virágkoszorút tartanak szárnyas puttók. Körülöttük a *Négy Elemet* szimbolizáló puttó-figurák kerültek a négy évszakhhoz kapcsolódó csoportok fölé. Az *Évszakok allegóriáit* pontosan a négy oldal közepére komponálta Lieb Ferenc.

Tavaszi – Faültetés – a Levegőt megjelenítő puttó csatlakozik hozzá.

Nyár – Aratás – a Víz elemével

Ősz – Szüret – a Föld elemét megjelenítő puttóval

Tél – Tűzrakás – és a Tűz a hozzá illeszkedő elem.

A négy évszak munkaábrázolásokkal jellemzett tájképei a négy oldalfal közepén, plasztikusan megfestett keretben láthatók, a keretek felső részén kartusok a három hónap latin nevével.

Az oldalfalakat paravánra emlékeztető lécrendszer osztja fel. Az így kialakított négyzetes mezőket virágdíszes selyemkárpit imitáció ékesíti. A paraván felső lezárása nem egyenes vonalú, hanem szeszélyesen hullámszerű, minden boltíók közepére és az ablakok fölé egy-egy nagy kagylószerű rocaille díszet festett alkotójuk.

Az ajtó- és ablakbélétek mindegyikébe egy-egy kisebb, keretezett, festmény-szerű kép került, amelyek leginkább a lovaglás, a vadászat és az udvarlás témaköröket dolgozzák fel.

A restaurálás megkezdésekor szembevető különbség volt a mennyezet és az oldalfalak általános állapota között, a mennyezet javára. A restaurálási terv elkészítésekor azzal számoltunk, hogy a mennyezeti festés már nem Lieb Ferenc munkája, hanem egy 1928-as későbbi javítás során készült teljes rekonstrukció, mivel a tenderkiírásban ez így szerepelt. Ezt az adatot akkor helyesnek véltük. Ennek egyik oka az volt, hogy eddig nem ismertük Lieb Ferenc más munkáit, másrészt, míg a többi terem vastagon át volt festve, itt a mennyezet meglepően ép volt.

Seres László fotódokumentációját áttanulmányozva jutottunk arra a következtetésre, hogy az 1986–87-ben végzett restaurátori munkák során egyedül ezt a termet tárták fel teljes egészében. A többi helyiségben csak egy oldalfal mellé állított kisebb állványról elérhető sávban tudtak dolgozni. Az írásos anyagban erre a tényre nem találtunk magyarázatot, sem említést.

Tisztítási próbáink alátámasztották a fotódokumentációból levont feltételezésünket, a felület fedetlenségét igazolták. A többi helyiségtől eltérően ebben a teremben egyáltalán nem volt átfestés, ezért nem is volt szükség az eredeti festékréteg feltárására.

A keleti ablakfal súlyosan sérült. A telet szimbolizáló jelenet a sorozatos beázások miatt szinte teljesen elpusztult. Foltosodott felület és csorgások nyomai jelezték a víz roncsoló hatását. A mészpáncélt, illetve a meszes szekko felső rétegét felnyomták a falazatból érkező és kikristályosodó sók. A mennyezetre áthajló álló alak szinte kivehetetlenül megsemmisült. A kompozíció közepén már a vakolathiány is jelentős volt.

A mennyezeten egy karakteres repedésháló vonult végig, amelyet próbáltak glett-rétegekkel és átfestésekkel korrigálni, és nagyon valószínű, hogy a korábbi, egész eget fedő átfestés emiatt készült. A vakolathiányok jellemzően a nyílászárók környékén voltak számottevőek, a jobb oldali ablak parapetje egészen megsemmisült. A lábazon és a falsarkokon sokhelyütt hiányzott a vakolat, az élek sérültek, ütött-kopottak voltak. A villanyvezetékek nyomvonalait is mindenütt teljes mélységben kivésték. Ezeket már az 1986–87-es restaurálás alkalmával felszabadították, és a teremben minden egyéb, későbbi pótlást eltávolítottak, az eredeti vakolatokat szélezték. A kályhafülke vakolata teljesen megsemmisült, a fülke élet végig bevésték. Erre a többi helyiségben szerencsére nem volt példa. Okát egy 1986-ban készült fotón találtuk meg, ahol a kályha körül még stukkó keret volt látható (10. kép).

10. kép. 104. szoba. Az oldalfalak állapota a kályha környezetében *a*) a restaurálás előtt és *b*) után.
Fig. 10. Room 104. The walls near to the stove (*a*) before restoration and (*b*) after it.

11. kép. 104. szoba, a Nyár. Az oldalfalak állapotára jellemző kopások és lyukak a restaurálás előtt.

Fig. 11. Room 104, Summer. Wear and holes typical of the walls before conservation.

12. kép. 104. szoba, a Nyár. A fal a) tömítés és b) retusálás után.

Fig. 12. Room 104, Summer. The wall after (a) filling and (b) retouching.

A festésréteg az összes oldalfalon mindenütt nagyon kopott, meggyötört állapotú volt, főként az alsó harmadban és az ablakbélétekben. A szándékos rongálások sem maradtak el: a könnyen elérhető sávban ujjal mélyítgetett lyukak, bekarcolások, rajzok éktelenkedtek (11–12. kép).

A mennyezet festése szinte teljes egészében freskó technikával készült, ez lehet a falkép általános jó állapotának fő oka. Az oldalfalak festésének elindítása is freskóban történt, de nem sikerült az alapszint végig ily módon felhordani. A mintákat átluggatott karton segítségével vitték fel az alapszín felületére, majd meszes kötőanyagú szekkó festéssel fejezték be. A sötétebb színek nyilván más, szerves kötőanyaggal készültek. A minták kifestése játékosan, szabad kézzel történt. A festő(k) nem ragaszkodtak szigorúan a karton mintájához, sok egyedi megoldásra letünk figyelmesek. Az is észrevehető volt, hogy legalább két különböző, nem teljesen egyforma kartont használtak a felpauzáláshoz.

13. kép. 104. szoba, a Tél. A falak állapota az ablakok környezetében *a)* restaurálás előtt, *b)* tisztítás és vakolatpótlás után.

Fig. 13. Room 104, Winter. The walls near the windows (*a*) before restoration and (*b*) after cleaning and repairs to the plaster.

14. kép. 104. szoba, a Tél. *a)* Az archív felvétel, amelynek felhasználásával az alakok rekonstrukciója készült, *b)* a fal-festmény restaurálás után.

Fig. 14. Room 104, Winter. (*a*) The archive photograph used for the reconstruction of the figures and (*b*) the wall-painting after restoration.

A napi varratok a mennyezetten elég jól követhetőek, de nem a vakolási határ vehető észre, hanem a festékek kötődtek másként, ezért tónusuk egy kissé különbözik. A figurális ábrázolásokon kívül még 8–10 napi varratot számlálhatunk a mennyezetten. Az oldalfalak képein egy-egy napi varrat vízszintesen keresztülfut. Az oldalfalakon körben egy technikai, állványszint szerinti varrathatár is megfigyelhető, csakúgy, mint a szomszédos 106. teremben.

Injektálásra leginkább a Tél szétázott, porózus, gyenge vakolatai szorultak (hidraulikus mész, Vapo Injekt 01, Aquabarta, Praha). Lemezes elválásokat is kellett rögzítenünk, ezeket kissé hígított Plextol B 500 injektálásával kezeltük. A vakolatot kavasav-etilészterekkel szilárdítottuk (Remmers Funcosil 100 és 300 „nedves a nedvesbe” eljárással, ecsetelve, ill. a mennyezetten szórással).

A retusálást visszafogottan, nagyrészt meszes festékekkel végeztük, de szükség szerint akril festékeket is használtunk. Az oldalfalak középképein a kopott hatást megőriztük, óvatosan bántunk a hozzátételekkel (13–14. kép).

A telet ábrázoló kompozíció hiteles rekonstrukcióját – az eredeti maradványok kiretusálását követően – korábbi archív fotók tanulmányozása után készített rajzok és akvarell színvázlatok segítségével Heitler András festette meg.

105. Tapétás szoba

A mennyezetet szabálytalan alakú rózsaszín és sárgás alapszínű, virág- és gyümölcsfüzérekkel díszített mezők borítják. Középen kör alakú stukkókeretben angyal figurája és egy kis puttó alakja látható. A rózsaszínű mezőket elfeketedett ezüstözés kalligrafikus finomságú ornamensei díszítik.

A rózsaszín alapszínű oldalfalakon cirádás virágmintával borított tapéta jelenik meg, melyet aranyozott, faragott pálcák szorítanak le. A mintát raszterszerűen aranycsíkokkal tették gazdagabbá, mintha aranyszállal átszőtt anyag lenne a falon. Ezzel a fényjátékkal tették nemesebbé a tapéta selymes anyagszerűségét.

A tapétás falat felül rojtsor zárja le, melyen aranyos festésű bojtok lógnak. A tapétát aranyozott levelekkel megosztott, fehér stukkóléc választja el a mennyezettől, rajta talpas fehér kövázák színes virágokkal.

A kék lécekkal határolt sűrű lábazatot sárga betétek osztják, közepükben finom, fehér stukkót imitáló rocaille-dísszel.

A kastély főhomlokzati oldalfala kimozdult a helyéről, a boltozati csatlakozás szétnyílt, és az így keletkezett repedésen át a mennyezet ablak felőli oldala folyamatosan beázott.²⁰ Ezt a szerkezeti elmozdulást a felújítás során vonóvasakkal rögzítették, így reményeink szerint többé nem okoz gondot (15. kép).

A folyamatos beázások elsötétedett, vízköves foltokat hagytak maguk után a mennyezet felületén, melyeket a felújítások, javítások alkalmával mindig átfestettek. Az állandó vizesedés a vakolat anyagában is kárt tett, kimosta belőle a kötőanyagot,

²⁰ A szomszédos 103-as szobában is megjelent ugyanez a probléma.

15. kép. 105. szoba. A beázások tönkretették a vakolatot a mennyezet és a kimozdult homlokzati oldalfal találkozásánál.

Fig. 15. Room 105. Seepage of water had destroyed the plaster at the juncture of the ceiling and the facade wall, which had suffered subsidence.

és lepergett, magával tépve a levédett festékréteget is. 2010-ben, a jelen restaurálás megkezdésekor a mennyezet teljes felületén az 1928–29-ben végzett átfogó felújítás során készült átfestések voltak láthatók, igen elszennyeződött állapotban. Ezeknek a szabad szemmel is látható javításoknak a kiterjedését UV-fényes vizsgálattal lehetett pontosan meghatározni.

Selecton B2 komplexképző használatával, nedves eljárással sikerült megtisztítani a fal nagy részét az átfestésektől. A felület egyes részein csak a vegyszeres pakolás többszöri alkalmazásával lehetett eredményt elérni. A letisztított felület mélyebb hiányait vakolattal pótoltuk, majd a finomtömítéshez metakrilát diszperzióval dúsított homok és kréta megfelelő arányú keverékét használtuk. A keverési arányt az adott falfelület faktúrája határozta meg.

Az oldalfalak festése nagyon megkopott az 1986–87. évi tisztítás során, mert a szekkkóban befejezett motívumok jóval gyengébb kötésűek voltak, mint az alapszín. A rózsaszínű alapszín még nedvesben kerülhetett a felületre, majd megfelelő száradás után következhetett a pauszálás, a tapétamintákat már szekkkóban festették fel. A restaurálás megkezdésekor az oldalfalak látványosan kopottabbak voltak a mennyezetnél – ez nagyon óvatos tisztítási eljárást követelt meg.

Az alapvakolat kötőereje nem volt mindenütt egyforma; ahol több mészkő került annak anyagába, ott épebben maradt meg a festés, máshol a homokig kopott a felület. Ez a különbség jól megfigyelhető a giornata határoknál, ahol egymás mellett látni a mészben dúsabb, épen maradt felületet, és a később felvakolt „soványabb” részeket. A szoba oldalfalainak lábuzatán több ponton bukkantunk többretegű korábbi kifestés nyomaira, mely a kályhabéltben is fellelhető volt. Az alsó festett réteg maradványa azt bizonyítja, hogy a szobát már a Lieb-féle festés előtt több alkalommal kifestették.²¹

így az porlékonyává vált. A konzerválás folyamán ezért a megfelelő eredmény elérése érdekében többszöri beavatkozásra volt szükség.

A beázás miatt az oldalfalon egy fél négyzetméteres darabon leszakadt a vakolat, melyet a restaurálás során pótolnunk kellett. A hiány szélein az elválásokat beinjektáltuk, majd a vakolatszéleket tömítéssel lezártuk, hogy a visszagarasztott részek rögzüljenek.

Az 1986–87. évi restaurálásakor a mennyezet keresztirányú repedését ideiglenes védőpapírral leragasztották – ez azonban idővel megöregedett

21 A gróf 1765-ben már szerződött falfestésre Voronieski Jánossal – ennek nyomait őrizheti a kályhabélt.

16. kép. 105. szoba, mennyezet. A középső figurális ábrázolás a) kezelés előtt és b) restaurálás után.

Fig. 16. Room 105, ceiling. The central figural depiction (a) before treatment and (b) after restoration.

Minthogy a korábbi festés csak nyomokban maradt meg, és színben nagyon elütött volna a helyreállított rétegtől, ezért úgy döntöttünk, nem mutatjuk be – hanem dokumentáltuk és konzerváltuk, majd lefedtük.

A gazdag fémszínezés helyreállítását kétféle módon oldottuk meg. Ahol aranyozás volt, ott anyagának megfelelően arannyal pótoltuk a hiányokat, mert az ellenálló a környezeti hatásokkal szemben. Ahol ezüstözést találtunk, ott alu-metállal végeztük a fémszínezés pótlását. Tapasztalataink szerint az ezüst – akármilyen gondosan is védjük le – rövid időn belül reakcióba lép a környezetben lévő korrozív anyagokkal (feketedni kezd), és ez a folyamat egyre gyorsul, míg végül a fémszínezés élvezhetetlenné válik²² (16. kép).

²² Munkánk megkezdésekor az ezüstözött motívumok már mind feketére korrodálódtak, nem csillogó, hanem inkább zavaró összhatást keltettek.

Az esztétikai helyreállításhoz meszet és lúgálló pigmenteket használtunk, metakrilát diszperziós kötőanyaggal keverve. A retusálást az eredeti felülethez illeszkedő technikával végeztük, mert a mi kiegészítésünk lumineszcens vizsgálatokkal ugyanúgy kimutatható, mint elődeink hozzátétele – így az is elkülöníthető az eredeti felülettől.

Az esztétikai helyreállítás jelentős feladata volt az erősen kopott tapétamintázat rekonstruálása. Az oldalfal tapétafestésének motívumaihoz ún. pauzállással vitték fel a rajzot, amely mindenhol ugyanolyan színű és pontsűrűségű volt. Ugyanakkor a nagyobb minták széleinek vizsgálatakor arra a következtetésre jutottunk, hogy a nagy mintákat a pauzált előrajzra valószínűleg patronálással²³ festették fel, és csak ezek összekötését, valamint a kisebbek felfestését végezték szabad kézzel.²⁴

Az oldalfal ismétlődő mintáinak rekonstruálásához a legépebben megmaradt felületek adták a kiindulópontot. Ezekből a részletekből pontos átrajzolásal gyűjtöttük össze a mintaelemeket, és végül – mint egy kirakós játék darabjaiból – összeállítottuk a teljes tapétamintát. A szabályosan ismétlődő motívumokban a minták csak látszólag egyformák, a festés kézi jellege miatt sosem mechanikusak vagy egyhangúak, mindig van bennük annyi esetleges játékosság, amelytől elevenek maradnak (17. kép).

A helyreállítás során a kopott állapot miatt fokozottan kellett mérlegelnünk a retusálás és a rekonstrukciós festés mértékét és arányát, hogy a megmaradt részleteket esztétikusan mutathassuk meg úgy, hogy az eredeti festést ne nyomja el a mi hozzátételünk. Bízunk benne, hogy a készítő művészi szándéka és az eltelt évszázadok lenyomata helyes arányban látható az általunk restaurált felületen.

17. kép. 105. szoba. A kályhától balra eső oldalfal a) restaurálás előtt és b) után.

Fig. 17. Room 105. The wall to the left of the stove (a) before restoration and (b) after restoration.

23 Patronálás: a sorozatban megfestendő mintákat kemény papírból kivágják, majd a megfelelő helyre illesztett papír nyílásain áttupfolt festékekkel hozzák létre a kívánt mintát.

24 A nagy minták szélein körben vastagabb festékgyűrű nyomát találtuk, amely patronálási technikára utal, mert a sablon szélein a festék vastagabban ül ki.

106. Jupiter terme – grófi háló

A 106. szoba a megrendelő főúr legszemélyesebb szobája és hálóterme volt. A mennyezet főszereplője Jupiter, a felhők között megjelenő főisten alakja körül égi lények lebegnek.

Az oldalfalat díszítő sárga tapétamintázatot felül lezáró, profilozott párkány peremén megfestett alakok az udvarlás és szerelem témáit jelenítik meg. Nem dönthető el egyértelműen, hogy ezek csak dekoratív zsánerfigurák, vagy esetleg párhuzamba hozhatók a grófi család életében fontos szereplőkkel. Azonosításukra mindenestre történtek kísérletek (18. kép).

Az ajtók és az ablak béléteiben emblémákba foglalt tömör, latin nyelvű verssorok utalnak a főúr által fontosnak tartott erényekre és viselkedési mintákra.²⁵ Az oldalfalon, egymással szemben két ovális képet festett a festő, mintha oda lennének akasztva, ezeken Androméda és Perszeusz látható.

A hat festett helyiségből álló lakóegység szobái közül a főúri hálót lakhatták leginkább a kastély használata során. Az állandó használat és a sok fűtés miatt e szoba mennyezete vált a leginkább kormossá.

Az 1928. évi felújítás során a mennyezet egét teljesen átfestették kékre, a felhők eltűntek, a figurák elszennyeződött részleteit pedig átfestéssel tették világosabbá. Megerősítették az olyan sötét kontúrokat is, mint a szemek, hajak körvonalai. Idővel azután a világos átfestések megsötétedtek, a sötétek pedig kifakultak, ezért az alakok lassan formájukat veszítették.

18. kép. 106. szoba. a) Az 1986–87-ben végzett tisztítás az oldalfalakat és a figurák alját is érintette. b) Az oldalfalak restaurálás után.

Fig. 18. Room 106. (a) The cleaning work performed in 1986–87 affected the walls and the lower parts of the figures, too. (b) The walls after restoration.

25 A művészettörténeti kutatás megtalálta azt az emblémakönyvet is, amelyből a megrendelő válogatott.

19. kép. 106. szoba, az ég. a) A sötétkékre átfestett, kormos mennyezet jelentősen eltér az eredetileg világos, színes és levegős égtől. b) A festmény restaurálás után.

Fig. 19. Room 106, sky. (a) The ceiling, repainted dark blue and also sooty, differed significantly from the light, colourful, and airy appearance of the original. (b) The wall-painting after restoration.

A 2009. évi restaurálás megkezdésekor a sárga oldalfalú szoba mennyezete szinte fekete volt a koromtól, a párkányon sorakozó alakokat alig lehetett látni. A megsötétedett figurális kompozíció elveszítette térbeliségét, finom részleteit (19. kép).

2010-ben a falfelületekről teljesen eltávolítottuk a szennyeződést, az átfestéseket és a sókat. A tisztítás és feltárás nehéz, kényes, hosszantartó feladat volt, mert a pakolás eljárását kellett alkalmaznunk, amely órák alatt fejtette ki hatását a felületen. A teljes mennyezeten – az égen és a figurákon is – így jártunk el, lassan haladva, igen nagy körültekintéssel dolgozva.

Tisztítás után a sokhelyütt hiányos vakolatot pótoltuk, azután az egész falfelületet konzerváltuk, majd a hiányokat kitömítettük. A Jupiter szoba oldalfalán igen finom szemcséjű a vakolás felső rétege – ennek megfelelően kísérleteztük ki a tömítőanyag összetételét.

A festés sorrendje a varratok megfigyelése alapján

A barokk fénykorának festési technikájára az jellemző, hogy a nagyrészt freskóban megfestett giornatak (napi felület) vakolási határai (varratok) elég pontosan követik a figurák körvonalait, így könnyen megtalálhatók. A 106. szoba varratai általában nem a figurák szélén haladnak, hanem az alakok háttérét nyújtó felhővonulatok szerint. A mennyezetet sűrűfényben vizsgálva sok helyen megtaláltuk a vakolási határok nyomait, de nem mindenütt. A giornatakat így nem lehetett egészen pontosan meghatározni, a vakolási határok megvizsgálásával, az egymásra vakolt széllek megfigyelésével mégis következtetni lehetett a felvakolás sorrendjére, a haladási irányra. A rajz alapján megállapíthatjuk, hogy először a mennyezetet festették meg; középről kifelé és lefelé haladva előbb az alakokat dolgozták ki, majd megfestették a környező eget és felhőket (20. kép).

20. kép. 106. szoba. A varratokról készült rajzon a nyilak hegye mindig a korábban felvitt vakolatrész felé mutat.

Fig. 20. Room 106. Drawing showing the 'seams' of the wall-painting. The arrows point towards the areas of plastering put on earlier.

A mennyezet után az oldalfalakon haladtak tovább, vízszintesen körbefutó sávokban lefelé. Ezek szabad szemmel is elkülöníthetők, mert a sárga alapszín nem mindig sikerült azonos árnyalatban kikeverni. Az oldalfalakon futó vízszintes vakolási sávok színkorrekciója mindig a felette lévőre került, tehát lefelé haladva mindig az alsó sávot hangolták össze a felette már elkészülttel. Utolsóként vitték fel a lábazat területét. Ezt a készítési módot és sorrendet alkalmazták a többi szobában is.

Az esztétikai helyreállítás során a festett felület lehető legigényesebb és korhűbb helyreállítása volt a cél, ehhez elsősorban retust alkalmaztunk. A finoman kiretusált mennyezet színes, világos felhői légies, kinyíló hátteret képeznek az erőteljesen formázott alakok mögé.

A figurák kopottsága általában egyértelműen retusálható volt.²⁶ Az öltözetek hiányait viselettörténeti analógiák alapján egészítettük ki. A szükséges rekonstrukciókhoz minden rendelkezésre álló analógiát felhasználtunk, beleértve a szomszédos helyiségek festéseit, az archív fotókat és a korban megfelelő ikonográfiai analógiákat egyaránt.

A tapétamintás oldalfalak kiosztása és mintakincse kopottan, de elég sok felületen maradt meg ahhoz, hogy retusálás után az újonnan vakolt felületeken is egyértelműen rekonstruálható legyen.

Alkóv

A restaurálás kezdetekor a szoba kályha melletti hosszanti falán egy – láthatóan későbbi – ajtó foglalt helyet, amely mellett mindkét oldalon, nagy felületen hiányzott a vakolat a falról. A későbbiekben előkerültek egy korábbi boltozat vállai is az ajtó mellett. A fal másik oldalának feltárásakor derült ki egyértelműen, hogy az ajtó utólagos beépítéséhez a korábbi, széles falnyílást átboltozták. Ez a hatalmas beavatkozás magyarázatot adott az ajtó feletti kompozíció négy nagyméretű, foltszerű hiányára. Az eredetileg ajtó nélküli, boltozással elválasztott sötét szobarászrt hálófülkének használhatták az építetők (21. kép).

²⁶ Az ég átfestése alól előkerült egy addig nem látható vázlatos nőalak, melyet a festő félkészben hagyott. Ezt így, befejezetlen állapotában állítottuk helyre.

21. kép. 106. szoba. *a)* Az átalakított falnyílás a munka megkezdésekor, és *b)* a visszaállított alkóvfülke.

Fig. 21. Room 106. *(a)* The altered aperture at the start of the work and *(b)* the reconstructed alcove.

A jelenlegi tulajdonos a felújításkor mindenben vissza akart térni a 18. századi állapotokhoz, ezért a hálófülke-alkóv helyreállítása mellett döntött. A visszaállított helyiség nyílása körül rekonstruáltuk az eredeti festést, a keretelés és lábázat megoldása tekintetében a kályhafülkék kifestési rendjét vettük alapul. A döntés végül javára vált a helyiségnek, teljesen megváltoztatta térvizonyait, visszaadta eredeti mélységét, és jól érzékelteti korabeli használatát, eredeti funkcióját.

110. A grófné szobája

Vagyis a „*Mlg Grófné Asszony Eő Nagysága Oratórium mellett lévő szobája*”, ahogyan az 1763 májusában felvett leltár említi, melyet Jávor Anna művészettörténész idéz tanulmányában.²⁷ A hagyomány is a grófné személyéhez kötötte ezt a szép, nőies ízléssel megformált helyiséget.

²⁷ Jávor 2000.

A mennyezetten allegorikus jelenet látható, amely a szoba egykori lakójának, Forgách Ludmilla grófnőnek nyújtott szép látványt és erkölcsi támaszt. Itt *Az ural-kodói erények egyéni megjelenítése* díszíti a helyiséget. A figurális ábrázolás szereplőinek azonosítása bizonytalan, mivel az alakok kevés attribútuma nem minden esetben teszi egyértelművé a festő vagy a megrendelő szándékát.

A négy főalak háromszögű kompozícióba rendezve foglalja el a mennyezet középső részét: balra Fortuna, bőségszaruval ábrázolt, fedetlen keblű nőalak; Apolló kebelén a Nap világít; fejük felett Fama, a Hírnév megtestesítője harsonázik; míg alább Pallasz Athéné az Erő megtestesítőjeként őrzi a főszereplőket.

Az oldalfalak két nagyobb boltozati lunettájában *Pyramos és Thisbe* történetének két jelenetét festette meg Lieb Ferenc. A népszerű történet Ovidius: *Átváltozások* c. művében olvasható, s az ókortól kezdve, évszázadokon keresztül számtalan formában dolgozták fel festők, költők, írók. A tanmese egy ifjú szerelmespárról szól, akiket eltiltottak egymástól szüleik, csak egy fal repedésén keresztül tudtak suttogva beszélni egymással. Titkos találkozót beszéltek meg Ninosz sírjánál, egy eperfánál. Thisbe ért oda előbb, de egy oroszlántól megrémülve elfutott, csak fátylát hagyta ott, amit az oroszlán véres pofájával széttépett. Szerelme, Pyramos ezt látván azt hitte, kedvesét tépte szét a vadállat és kardjába dőlt. Később Thisbe bánatában ugyanazzal a fegyverrel végzett magával. A történet ábrázolásai általában a kettős öngyilkosságra korlátozódnak, de a cselekmény itt kiegészül az első jelenettel, ahol az izgatót szerelmes leányt, Thisbét egyedül ábrázolja a festő a találkahelyen.

Az 1986 körül zajló restaurálás alkalmával már megtisztították az oldalfalakat egy kisebb állványról elérhető magasságig. Ez a vízszintes vonal mentén, fentről induló beavatkozás sajnos kárt is okozott, az összefüggések ismerete nélküli túltisztítás következtében sok eredeti részlet eltűnt. E felületek erősen kopott, meggyötört állapotúak voltak, a falkép felszíne elvékonyodott. A szektkóban felvitt részletek nagy része eltűnt, vagy csak lenyomatszerűen maradt vissza.

A 20. században a szobát válaszfallal kettéosztották, és a keleti felében fürdőszobát alakítottak ki úgy, hogy az oldalfalakat lemeszelték, a padlót járólappal burkolták. Az oratórium felé vezető ajtót befalazták. A falazat megbontása nyilván a felette lévő részek mozgásával járt, és ez hozzájárulhatott a vakolat megrepedéséhez és elválásához.

A szobának ez a fele hatalmas méretű vakolatpusztulást szenvedett el. A kályhafülke alsó felének vakolata hiányzott, mellette jobbra az ablakfalig szinte az egész oldalfalról is lehullott, valószínűleg a korábbi csempézésnek esett áldozatul (22. kép).

Az öngyilkosság jelenetének jó részét le kellett választanunk, mert a falszerkezet a korábbi bontások és átalakítások miatt megroppant. A vakolat a téglafaltól elvált, nagy kongó üregek tátongtak mögötte. Ráadásul a kép alatti falszakasz megbontása ismét szükségessé vált, mivel a jelenlegi helyreállítás során az oratóriumra vezető ajtót vissza kellett helyezni, az eredeti állapotnak megfelelően. Injektálással nem lehetett volna biztonságosan rögzíteni a levegőben lógó nagy és nehéz freskódarabokat.

22. kép. 110. szoba, női háló. a) Kezdeti állapot, és b) az oldal-falak helyreállítás után.

Fig. 22. Room 110, lady's bedroom. (a) Initial condition and (b) the walls after restoration.

23. kép. 110. szoba, Thisbe. A megroppant fal-szerkezet darabjai leomlással fenyegettek.
Fig. 23. Room 110, Thisbe. The cracked pieces of wall were close to falling off.

24. kép. 110. szoba, Thisbe. A leválasztott, majd konzolidált darabok visszaépítés után.
Fig. 24. Room 110, Thisbe. The removed and consolidated pieces after reattachment.

A leválasztást 2010 januárjában, még a munkálatok megkezdése előtt végeztük el. Metilcellulóz kötőanyaggal két réteg gézt ragasztottunk az előzőleg – a hideg miatt csak nagyjából – megtisztított falkép veszélyeztetett részére. Száradás után a repedések vagy más képi vonalak mentén géppel, teljes keresztmetszetében átvágtuk a vakolatot. A leválasztott darabokat előre elkészített „tálcákon” becsomagoltuk és műhelybe szállítottuk. A teljes vastagságában, „húsában” leválasztott részleteket elvékonyítottuk, majd a hátoldal konzerválása következett Paraloid B72 oldat bevitásával. Ezután a „bőrére” vékonyított falképek hátoldalát Plextol B 500 és diszperziós festék segítségével felragasztott gézrétegekkel megtámasztottuk, majd az előoldalról a gézrétegeket mosással eltávolítottuk. Ezután következett a felület teljes tisztítása és konzerválása. A freskótöredékeket a falazat rendbetétele után flexibilis csemperagasztóval ragasztottuk vissza a helyükre (23–25. kép).

25. kép. 110. szoba, Thisbe. A helyreállított jelenet.

Fig. 25. Room 110. Thisbe. The scene reconstructed.

A mennyezet központi alakja nagyobb részét hiányozott: legfontosabb részletei, feje, mellkasa és karjai a vakolattal együtt lehullottak. Az összes alak láthatóan körbe volt festve, tehát a háttérrel teljesen átfestették, eközben a figurákba is belenyúltak.

Sok kárt tett a villanyvezetékek helyének bevésése is, mivel az egyenes nyomvonalakat válogatás nélkül keresztülvezették mindenre, még az alakokat sem kímélték. Archív fotók tanúsága szerint például Fáma szájából egy gömblámpa lógott ki sokáig.

A beázások az ablakok feletti virágvázás lunettákat érintették nagyon súlyosan. A használaton kívüli évtizedekben a folyamatos vizesedés miatt a vakolat felső rétege felpúposodott, és a tojáshej vékonyságú, törekeny kéreg alatt a mélyebben fekvő réteg teljesen elporladt, szétázott, kifagyott, tönkretették a vízoldható sók.

Restaurálás

A terem mennyezetének jelentős hányada szorult injektálásra, amelyet még a feltárás és tisztítás fázisa előtt végeztünk el, Vapo Injekt 01 és Plextol B 500 használatával.

Az érdes faktúrájú falfelület tisztítása nem könnyű feladat, a mélyedésekbe beülő korom, és az átfestések maradványai nehezen megoldható feladat elé állítják a restaurátorokat. A felszín kiálló részei ugyanakkor könnyen megkopnak. A lehető legkisebb mechanikus dörzsölés volt a célunk, ezért az átfestések eltávolításához az egész érintett mennyezeten pakolást alkalmaztunk.²⁸

A feltárás során összesen kétfajta glett-anyagot és két réteg átfestést találtunk a mennyezeten. A beavatkozásoknak nyilvánvalóan a statikai repedések eltüntetése volt a célja. Ezeket glettelték, javították, majd a teljes mennyezeti háttérrel átfestették. Így jöttek létre a zöld és sötétkék ég-területek, valamint a sárgás felhők.

²⁸ A pakolás anyaga diatómaföldbe kevert ammónium-karbonát, Selecton B2 és ammónium-hidroxid volt.

26. kép. 110 szoba, koronázás. A mennyezet központi kompozíciója erősen sérült volt.

Fig. 26. Room 110, coronation. The central composition on the ceiling was very damaged.

27. kép. 110 szoba, koronázás. A hiányzó főalak archív felvétele.

Fig. 27. Room 110, coronation. Archive photograph showing the missing main figure.

28. kép. 110 szoba, koronázás. A kész jelenet a rekonstruált figurával.

Fig. 28. Room 110, coronation. The scene after restoration with the reconstructed figure.

Szerencsére a figurákat megkímélték, az átfestés kikerülte a főalakok nagy részét. Az utólagosan felvitt réteg színei minden esetben teljesen eltértek az eredititől (26–28. kép).

Funcosil 100 és 300 használatával szilárdítottuk meg a porlékony vakolatot. Egyes kötéseket veszített pigmentek, főképp a sötét oxid-vörösek, külön konzerválásra szorultak. E részeket helyileg rögzítettük Paraloid B72 oldattal. A retusálást nagyrészt meszes festékekkel, néhol akril festékekkel végeztük, mértéktartó módon. A rekonstruált részeket (Apolló, puttó, az oldalfali és lábazati hiányzó

felületek) meszes festékekkel festettük meg. Viszonylag sok rekonstrukcióra volt szükség az oldalfalakon: a díszes rocaille-minták és az ezekre tűzött, szabad kézzel festett, színes, változatos virágdíszek nélkül a helyiség önmaga halvány visszfény lett volna.

112. Földrészek

A kastély 112. szobája a festett termek közül a legkisebb, mindössze 12 m² alapterületű. Mennyezetén és az oldalfalakon is sok az aranyozott felület, pöttyök és vonalkák gazdagítják az amúgy is dús kifestést.

A kisméretű, reprezentatív helyiség állapota régóta igen leromlott és hiányos volt. A 19. századtól kezdve vizes helyiségnek, illemhelynek használták. A lábazatot lambériával borították, az oldalfalakat villany- és vízvezetékekkel, bojler felszerelésével szabdalták fel. Alsó szakaszuk átlagosan 1,5 m magasságig teljesen elpusztult a vizesedésnek köszönhetően (29. kép).

Az eredeti rokokó kifestés az oldalfalakon aranyszállal átszőtt brokát-tapétát jelenített meg, melyet festett, aranyozott pálcatagokkal keskeny mezőkre osztottak. A fenti lezáró párkányról szalagok tekeregnek, virág-girlandok és bojtok lógnak.

A mennyezet közepén illuzionisztikus látszat-kupolában festett égbolt jelenik meg, a barokkosan hullámzó építészeti tér fölött. A sarkok lefutó csegeyeiben figurális ábrázolásokat helyezt el a festő, a földrészek allegorikus alakjait. Sajnos az ablakok oldalán e kompozíciók szinte teljesen elpusztultak: a bal oldali ablak felett csupán egy figura lábának részlete látszott zöldessárga drapéria maradványával, valamint egy zászló töredéke. A jobb oldali képmezőben egy sziklán ülő nő figurája maradt meg részben, kezében hosszú szárú pipával, lábánál sziklához láncolt férfi hiányos alakja, a háttérben teve és zászló maradványai. A harmadik képmezőben nyilazó nőalak feje fölé napernyőt tartó szerencsenyervek, alattuk egzotikus, ormányos állat. A negyedik ábrázoláson csomagok tetején ülő kalapos női alak, kezében láncon tartott madár, a háttérben hajó, előtte kis puttó tartja a horgonyt.

Már az 1928-as restauráláskor is nagy kiterjedésű hiányok voltak a mennyezeten, erről árulkodnak a korabeli fotók. Akkor a hiányos csegelet elgondolásuknak megfelelően kiegészítették – egyébként tévesen, kínai figurákkal –, később a folyamatos beázás miatt ez a jelenet is megsemmisült.

1986-ban a többi szobához hasonlóan megtörtént az oldalfalak feltárása, az átfestések letisztítása.

A már említett folyamatos beázásból ebben a szobában két fő probléma származott, amelyeket nagyon körültekintően kellett kezelni:

- Az állandó nedvesedés miatt a mennyezet nagy részén a falazatból kioldódott a kötőanyag, így a vékony freskóréteg alatt rendkívül porlékonyvá vált a vakolat, a homok pergett, szinte „kifolyt” a repedéseken, lyukakon. Ezekon

29. kép. 112 szoba. Leromlott állapot restaurálás előtt.

Fig. 29. Room 112. Decayed state before restoration.

30. kép. 112 szoba. a) A mennyezet beázás miatt roncsolódott felülete restaurálás előtt, b) a restaurált mennyezet a kiegészítésekkel.

Fig. 30. Room 112. (a) The water-damaged surface of the ceiling and (b) the ceiling replastered where necessary and then restored.

a meggyengült tartású helyeken folyékony vakolat beinjektálásával töltöttük fel az üregeket, így tudtuk megmenteni a freskóréteget.

- A legfőbb nehézség az egyik csegegyben szinte teljesen elpusztult földrész-allegória helyreállításával, valamint a többi figurális ábrázolás hiányzó részleteivel kapcsolatos volt. A kastély összes festett szobájában kiegészíthetőek voltak az ábrázolások, ezért mi is arra törekedtünk, hogy a meglévő archív fotók, valamint különböző analógiák segítségével itt is készülhessen rekonstrukciós festés.

Az archív fotók elemzése során azonban kiderült, hogy azok már az 1928-as átfestés után készültek, ezért nem lehetett őket autentikusként felhasználni. A monoki Andrassy kastélyban fennmaradt Lieb saját kezű kompozíciója, de hasonló elrendezése folytán ott is éppen ezek a jelenetek pusztultak el. Az ábrázolás maradványainak felhasználásával, korabeli metszetrajzok alapján, és Tiepolo festett földrészeit tanulmányozva készítettünk vázlatokat. A kevés eredeti támpont miatt azonban e rajzokat nagyon esetlegesnek éreztük. Attól tartottunk, hogy ábrázolásunk csak újabb fantázia-kép volna, elképzelt nőakkal, ló ábrázolással, attribútumokkal, (jogar, korona).

Végül a szakmai zsűri elé terjesztettük javaslatunkat, amely szerint a nagy hiány esetében csak az architektonikus háttéri elemeket festjük meg. Javaslatunkat elfogadták, és végül így készült el ezen a csegegyen a festés kiegészítése.

31. kép. 112. szoba. a) Az oldalfalakra jellemző kopottság és hiányok restaurálás előtt, és b) a restaurált oldalfal részlete.

Fig. 31. Room 112. (a) The wear and missing plaster typical of the walls before restoration and (b) detail of a restored wall.

A szomszédos, kisebb hiányokkal rendelkező csegegy figuráit az előzetes tervek és analógiák alapján kiegészítettük, hiszen itt volt annyi eredeti részlet, amelyek felhasználásával még hiteles maradhatott az ábrázolás (30. kép).

Az oldalfalak hiányos és kopott ornamentikáját szintén ki lehetett egészíteni Lieb díszítő festéseinek tanulmányozása után, a többi szobában alkalmazott motívumainak felhasználásával és a monoki kastélyban épen, érintetlenül megmaradt díszítőelemeinek birtokában (31. kép).

Záró gondolatok

Az edelényi kastély festett termeinek restaurálása több évig tartó, számos nehézséggel tarkított feladat volt. Az épület falai, mennyezetei, azok vakolata, és a rajtuk lévő falfestmények eltérő, sok helyen rendkívül hiányos, rossz állapotban voltak az átvétel idején. Az anyag- és készítésechnikai vizsgálatok eredményeinek ismeretében kellett megtervezni a munkálatokat, melyek során a szerzők célja az volt, hogy a felületek stabilitásának helyreállítása után a lehető leghitelesebb retusálással kíséreljék meg visszaadni a kastély szobáinak 18. századi hangulatát, ugyanakkor megőrizték az eredeti felszín finoman kopott jellegét.

Az egyik legnagyobb feladat a nagy létszámú restaurátor-csapat munkájának összehangolása volt, mert csak szoros együttműködéssel lehetett úgy elvégezni a munkát (tisztítást, konzerválást, sok esetben rekonstrukciót), hogy a különböző helyiségek látványa együtt is harmonikus legyen.

A cikket illusztráló fotókat a szerzők készítették, az alaprajz fotója a pályázati kiírásban szerepelt.

IRODALOM

- Jávor Anna (2000): Lieb Ferenc, az „edelényi festő”. Művészettörténeti Értesítő XLIX. 2000, pp. 167–186.
- Paschinger, Hubert (2003): Putz-und Farbanalysen zur Wandmalerei des Barock in Österreich. Barockberichte, 34/35, Salzburger Barockmuseum.
- B. Pauly Erik (1914): A festő I-II. Iparosok könyvtára, Korvin testvérek kiadása, Budapest. 408 p.
- Seres László dokumentációi, 1986–88. OMvH irattár.

Restoration of wall-paintings in the palace at Edelény (2009–2011)

Péter Boromisza – Mária Brutyó – Jenő Csanda – Lajos Győri – Éva Fabó – Kornélia Forrai – András Gyarmati – András Heitler – Mariann Hoós – Ildikó Jeszeniczky – Klára Nemessányi – Judit Sztrakai – Erika Verba

Construction of the palace at Edelény, Hungary was begun in 1716, by General Baron Jean-François L’Huillier. The work was completed in 1730 by his wife, Marie-Madeleine de Saint-Croix, following the general’s death two years earlier. The property was later inherited by the general’s granddaughter, Ludmilla Forgách, who was widowed while young. When she remarried, her second husband, Count István Eszterházy de Galántha, became the new master. It was at his request that Ferenc Lieb, a painter from Igló, created its rococo wall paintings in the 1770s. Lieb was an itinerant painter without formal training who was active in the period 1758–1788, mainly in the north-eastern region of Hungary.

In a set of six rooms on the first floor of the palace, valuable, distinctive, and characterful works by the artist may be seen. The rich, rococo, figural and decorative creations represent unique and very high-quality examples of the wall painting to be found in Hungarian palaces.

Based on the scheme he made for the commission, Ferenc Lieb depicted on the ceilings figures and scenes from mythology, along with allegorical figures; he composed on the lunettes genre pictures of aristocratic life formulated with a cheerful humour. His assistants supplied the walls with rich decorative painting which featured patterns reminiscent of silk wallpaper. The rococo wall paintings were made using a mixed technique: the details were made using the fresco-secco technique; in places, gilding and silvering were also employed.

In 2009, the National Authority for Historical Monuments invited tenders for the complete rehabilitation and renovation of the palace and its surroundings. The project was implemented with support from the European Union. The restoration of the wall paintings took place between November 2009 and October 2011, as part

of the renovation of the palace as a whole. The much-decayed condition of the wall paintings meant that they needed full restoration.

The restoration of the wall paintings was performed by a team of thirteen specialists. Consisting of experienced graduate painting conservators who were also artists, this team worked in co-operation with at least two conservators for each room individually. In the paper, the authors give – room by room – an account of the most interesting moments in the restoration process, as well as of particular problems encountered and findings made.

A szerzők címe/Authors' address:

Kapcsolattartó/Contact person:

Boromisza Péter

Festőrestaurátor művész/Painting conservator MA

E-mail: boromiszapeter@gmail.com

*Brutyó Mária, Csanda Jenő, Győri Lajos, Fabó Éva, Forrai Kornélia,
Gyarmati András, Heitler András DLA, Hoós Mariann, Jeszeniczky Ildikó,
Nemessányi Klára, Sztrakai Judit, Verba Erika*

Festőrestaurátor művészek/Painting conservators MA

A szerzők címe megtalálható a Magyar Restaurátorok Egyesülete honlapján:
www.restauratorokamara.hu

The authors' addresses can be found on the homepage of the Association
of Hungarian Restorers: www.restauratorokamara.hu